

EEN VERHANDELING OVER
HET VERSCHIJNSEL 'MENS'
Feit of fictie?

Ferit Arav

Weergave van de zomeravondlezing gehouden op 13 augustus 2008
School voor Praktische Filosofie en Spiritualiteit, Deventer.

Samenvatting

Kennis over de mens is te vinden in wetenschappelijke bronnen, religieën en filosofieën. De wetenschap beperkt zich tot de veranderlijke en vergankelijke verschijnselen, en is zeer onvolledig. Aan de andere kant trachten religieën en filosofische stelsels de onbegrensde en onvergankelijke essentie van de mens door middel van taal uit te drukken die echter eigen is aan het veranderlijke en vergankelijke wat aanleiding geeft tot een denkbeeldige werkelijkheid. Aangetoond wordt dat alleen het overstijgen van het begrensde en tijdelijke dat in het denken plaatsvindt kan de mens naar zijn oorspronkelijke, ware staat, voeren.

Voorwoord

Het was een ochtend halverwege de jaren veertig van de vorige eeuw. Een jongen van een jaar of negen begaf zich op weg naar school. Toen op circa honderd meter afstand het schoolgebouw in zicht kwam, bleef hij stilstaan en keek voor zich uit. Hij zag de leerlingen en de leerkrachten het schoolplein opgaan en vervolgens in het schoolgebouw verdwijnen. Hij dacht: straks zit ik ook daar binnen waar ze mij aardrijkskunde, geschiedenis en rekenen gaan leren. Waarom leren ze mij niet wat 'mens' is, wat zij en ik zijn? Is dat niet het meest essentiële om te weten? Die jongen was ik, en die vraag van toen is mij altijd blijven achtervolgen. Toen de heer Hesselink, hoofd van de vestiging Deventer van de School, mij dit voorjaar vroeg om ook dit jaar een zomerlezing te houden rees dit onderwerp in mij op. Het onderwerp is veelzijdig en zeer omvangrijk. In deze verhandeling zal ik me in eerste instantie beperken tot een beknopte behandeling van de meest voor de hand liggende informatie uit de hoek van wetenschap en religie. Dit zal worden gevolgd door mijn persoonlijke bevindingen en zienswijze over het verschijnsel 'mens'.

F.A. Hengelo, september 2008

Inleiding

Gewoonlijk zijn wij als mens voortdurend bezig met activiteiten die dagelijks, wekelijks en zelf jaarlijks terugkeren. Soms, bijvoorbeeld door een bijzondere gebeurtenis, worden wij ons echter van deze sleur bewust en in sommigen ontstaat een verwondering over het bestaan als mens op deze aarde. De bijzondere gebeurtenissen die ons uit de sleur halen kunnen verschillend van aard zijn, aangenaam maar vaak onaangenaam zoals wanneer men teruggeworpen wordt naar de dagelijkse harde werkelijkheid na een gelukzalige ervaring. Een voorbeeld is de bijzondere ervaring die men op een warme en heldere zomernacht op een plek ver van de stadsverlichting kan meemaken. Liggend op zijn rug ziet men ontelbare fonkelende lichtpuntjes in het alles omvattende firmament. Soms is de dichtheid van deze lichtpuntjes zo groot dat ze als het ware wolken vormen. Onwillekeurig valt men dan in diepe stilte en ervaart de onbegrensdeheid van dit schouwspel. En men voelt zichzelf een deel van deze oneindigheid. Na een tijdje meldt echter het lichaam zich, het voelt zich ongemakkelijk door de harde grond. Iets later komt de melding van behoefte aan voedsel, of rijzen in de gedachten verschillende verlangens op. En men begeeft zich naar de vertrouwde omgeving om lichaam en geest van hun behoeften te voorzien. Een omgeving op een bolvormige planeet die 'aarde' heet die plaats biedt aan ontelbare levensvormen en miljarden soortgenoten. Deze vertrouwde omgeving is echter niet zo vriendelijk als het lijkt. Gedurende alle fasen van zijn leven moet de mens zich inspannen om zich in stand te houden. Het is alsof men in een voor hem vreemde, en wellicht vijandige, omgeving bevindt. Hij wordt gedwongen voedsel te verwerven om zijn lichaam te onderhouden en zijn naakte lichaam van kleding voorzien om het tegen de werking van de elementen te beschermen. Hij moet ook zichzelf en zijn naasten beschermen tegen de dreiging die uitgaat van andersdenkenden. Het is niet verwonderlijk dat men zich dan afvraagt: waaruit is dit alles ontstaan, wat is de zin en het doel hiervan? Hoe ben ik hier terecht gekomen en waar ga ik naar toe?

Om een antwoord op deze vragen te vinden moet de mens, u en ik, op onderzoek uitgaan, de betekenis van de schepping en van het menselijk bestaan onderzoeken.

Wat wordt onder 'mens' verstaan? Een inventarisatie

In een woordenboek staat onder 'mens': 'het hoogst begaafde wezen op aarde'. Dit is niet meer dan een ruwe kwalificatie. Het is merkwaardig maar nergens is er een voor de mens bevredigende en wetenschappelijk verantwoorde definitie van het begrip 'mens' te vinden.

Laten wij eerst kijken wat doorgaans onder de term 'mens' wordt verstaan. De meest voor de hand liggende beschrijving is gestoeld op de identificatie met het lichaam. Ik ben een man of vrouw, ben zo groot en zie er zo en zo uit. En verder, kijkend naar andere levensvormen om ons heen; ik ben een tweevoeter, loop rechtop, en heb vergeleken met andere levende wezens in verhouding tot mijn lichaam een grote hersenomvang. De eerste en meest voor de hand liggende beschrijving van wat de mens denkt te zijn is dus zijn 'stoffelijk lichaam'.

Verder identificeer ik me met bepaalde kenmerken. Ik ben zo en zo iemand, vader, moeder, leraar, boer, zakenman enz. Bovendien beschik ik over intelligentie, want ik kan bij voorbeeld vuur en gereedschap maken en ermee omgaan, en ik kan ook leren en onthouden.

Daarnaast kan ik ook door gebruik van taal communiceren. Een andere groep eigenschappen die ik in mijzelf herken is dat ik emoties ken en in bepaalde omstandigheden op een bepaalde wijze reageer. Ik heb mijn voorkeuren en irritaties, angsten en verlangens. Daarnaast bezit ik morele waarden, gevoel van rechtvaardigheid enz. Sommige van deze eigenschappen zijn moeilijk te beïnvloeden en ze rijzen op uit een diepte die voor mij kennelijk niet toegankelijk is. Ter onderscheiding van het stoffelijke lichaam zouden wij de verzameling van deze kenmerken en eigenschappen 'de geest' of 'het mentale lichaam' kunnen noemen.

De bovenomschreven indeling in deze twee categorieën komt overigens overeen met wat in vele leerstellingen onderscheiden wordt als 'het stoffelijke lichaam' en 'het subtiele lichaam'.

Er zijn echter nog twee essentiële eigenschappen van de mens die niet over het hoofd mogen worden gezien. Ten eerste dat de mens beschikt over *levenskracht*, de stuwende kracht achter zijn handelingen. Hij leeft! Ten tweede dat hij zich bewust is van zichzelf, en van wat hij is, althans wat hij denkt of gelooft 'te zijn'. Hij zegt 'ik ben zus en zo' en 'dit is mijn lichaam' enz. Hij beschouwt zichzelf als een individu, een persoon, die zich steeds met het ego, of het 'ik' manifesteert. Hij heeft een 'ik-bewustzijn'.

Laten wij in het kader van deze verhandeling hiermede onze inventarisatie van de 'mens' afsluiten en onze aandacht nu wenden tot de ons direct beschikbare bronnen die uitspraken doen over wat mens en wereld zijn. Deze bronnen zijn in principe in twee categorieën te verdelen, namelijk, enerzijds de wetenschap en anderzijds religies en filosofische stelsels. De religies en de filosofische stelsels zijn zeer talrijk. Laten we in eerste instantie beginnen de bronnen te raadplegen waarmee we in het westen het meest vertrouwd zijn, namelijk de (westerse) wetenschap en het christendom. Het principiële verschil tussen deze twee bronnen is dat de wetenschap uitgaat van een geleidelijke ontwikkeling van de wereld en de mens, terwijl het christendom uitgaat van een schepping ineens door een hogere macht. Deze zullen hieronder eerst in het kort beschouwd worden.

Mens en schepping volgens de wetenschap

De meest essentiële vragen betreffende de mens en de wereld waarmee de wetenschap zich heeft beziggehouden gaan over het ontstaan van het universum en van het leven op de aarde, en de evolutie van de levensvormen. Het is onbekend hoe het heelal is ontstaan. De bekendste theorie over het ontstaan van het heelal is die van de 'oerknal'. De geleerden gaan er van uit dat er oorspronkelijk één zeer kleine en hete bol van materie was die ongeveer 18 miljard jaar geleden met een enorme klap ontplofte. Met een enorme snelheid werd de materie in alle richtingen weggeslingerd. Hieruit ontstonden melkwegstelsels bestaande uit miljarden sterren, al of niet met planeten. Dit zijn echter voornamelijk theorieën. De wetenschap doet evenmin een uitspraak over onderwerpen als wat er was vóór de oerknal en waar die explosie door kwam.

Het ontstaan van 'leven'

Volgens de geleerden dient de evolutie van het leven gezocht te worden in de opbouw van de chemische moleculen [1]^(*). Bij de opbouw van de aarde werd de dampkring uit het binnenste van de aarde uitgestoten zoals bij een vulkaanuitbarsting. Hierbij kwamen verschillende soorten gassen vrij. Bij een omstreeks in 1950 uitgevoerd experiment met deze gassen is aangetoond dat na bepaalde bewerkingen en elektrische ontladingen *aminozuren* werden gevormd. Gesteld wordt dat aminozuren de bouwstoffen van *proteïnen* zijn die de grondslag vormt voor alles wat leeft. Bij soortgelijke experimenten is behalve aminozuren ook *adenine*, een van de bestanddelen van het genetische alfabet gemaakt.

Dit is de kern van de kennis die de wetenschap over het ontstaan van het 'leven' ons te bieden heeft. Wat de wetenschap stelt is echter niets anders dan empirie, dat een experiment met bepaalde stoffen onder bepaalde omstandigheden tot een bepaald resultaat leidt. Waaraan deze stoffen en de omstandigheden hun bestaan te danken hebben, noch waarom deze stoffen en omstandigheden tot de genoemde resultaten leiden is de wetenschap onbekend. Dit is een zeer selectieve werkwijze, en verre van volledig. De wetenschap heeft niet kunnen ontsluiten wat 'leven' is laat staan het maken van leven.

(*) Getallen tussen vierkante haakjes verwijzen naar literatuur aan het einde van het artikel.

Verbazingwekkend is ook dat de wetenschap zich over dergelijke gebreken zelden uitlaat maar - op enkele uitzonderingen na - meestal zijn kennis roemt. Door de teleurstellende onvolledigheid strandt hiermede de wetenschappelijke benadering van ons onderzoek naar een volledige en onweerlegbare kennis over het ontstaan van de wereld en de levensvormen.

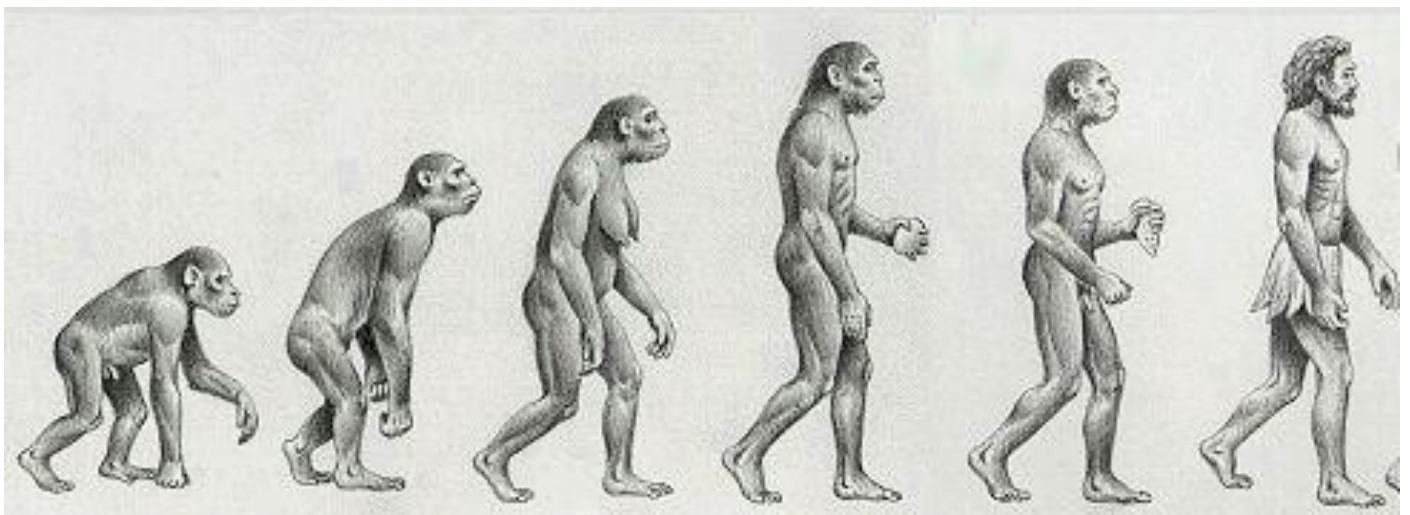
De evolutie van levensvormen

Simpele en directe waarneming toont aan dat alles in de schepping zich in tijd en ruimte voltrekt en voor elke verandering is een oorzaak aan te wijzen. De staat van iets schijnt in verband te staan met wat daar aan vooraf is gegaan. Het klinkt dan ook logisch dat de mens, om meer over zichzelf te weten, op zoek gaat naar zijn verleden, naar zijn oorsprong. Dit zoeken naar eigen verleden heeft geleid tot het ontstaan van de wetenschap paleontologie, ofwel de leer van de ontwikkeling van levensvormen op onze planeet.

De specifieke studie van de uitgestorven mensachtigen aan de hand van fossielen om inzicht te krijgen in het ontstaan en de evolutie van de mens wordt paleoantropologie genoemd. De moderne paleoantropologie begint in de negentiende eeuw met de ontdekking van de Neanderthaler. Pas na het uitkomen van het boek 'De oorsprong der soorten' van Darwin (1809-1882) in 1859 werd echter de evolutietheorie binnen de wetenschappelijke wereld aanvaard als verklaring voor het ontstaan van soorten, inclusief de mens. Voor het totale evolutieproces worden honderden miljoenen jaren gerekend.

In de evolutionaire geschiedenis van de primaten wordt zo'n 60 miljoen jaar teruggedaan. Primaten zijn een orde van zoogdieren waartoe mensen, apen, en halfapen behoren. De term 'mensapen' wordt gebruikt voor de primaten die het nauwst verwant zijn aan de mens, gibbons, orang-oetans, gorilla's, bonobo's en chimpansees. De meeste paleontologen denken dat de primaten een gemeenschappelijke voorouder hebben met de vleermuizen, een andere zeer oude lijn, en dat deze voorouder samen leefde met de laatste dinosauriërs gedurende het late Krijt.

Volgens de paleontologen hebben de apen en mensachtigen zich 5 miljoen jaar geleden afgescheiden. In afbeelding 1 is de mogelijke ontwikkeling van de mens vanaf dit punt geïllustreerd. De huidige mens, de homo-sapiens, en de inmiddels uitgestorven homo-neanderthalis blijken slechts 200 000 jaar geleden uit hun gemeenschappelijke voorvader, de homo-heidelbergensis, te zijn ontstaan.

Afbeelding 1. Evolutieleer: de wording van de mens gedurende vijf miljoen jaar (Busetto)

Nu kan de vraag worden gesteld waar de onderzoekers bij de doorvorsing van de oorsprong van de mens naar keken. Wat kunnen ze anders doen dan alleen naar fossiele overblijfselen kijken! Behalve het gewicht en de grootte van deze primaten heeft men vooral naar de vorm en inhoud van de schedel gekeken. Het is evident dat de resultaten van de onderzoeken naar alleen de fysieke aspecten van de mens verre van representatief kunnen zijn voor wat wij als 'mens' ervaren. De interpretatie van de evolutietheorie van Darwin voor het ontstaan van de mens leidde overigens van het begin af tot controversiële denkwijzen. Zelfs veel van Darwin's aanhangers wezen het idee af dat mensen hun intelligentie en morele waarden door natuurlijke selectie hadden verkregen. Want de wetenschappers richtten zich bij hun onderzoek naar de oorsprong van de mens steeds alleen op de factoren die zouden aantonen of de overblijfselen 'menselijk' zijn of niet. Maar de wetenschappers hebben nog steeds niet volledig omschreven wat een homo-sapiens is.

De schepping volgens het christendom (Het Oude Testament)

In tegenstelling tot de aanhangers van de evolutietheorie gaan de belijders van het christendom uit van een schepper, God, die de hemel, de aarde en de soorten op de aarde geschapen heeft, en dat de mens een bijzondere plaats inneemt in deze schepping. Zij geven daarmee een religieuze verklaring voor de schepping en het bestaan van de soorten en verwerpen in principe de evolutietheorie op grond van het bijbelboek Genesis.

In Genesis 1.27 staat: *'En God schiep den mens naar zijn eigen beeld; naar het beeld van God schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij ze'*. En in Genesis 2.7: *'En de Heere God had den mens geformeerd uit het stof der aarde, en in zijn neusgaten geblazen den adem des levens; also werd de mens tot een levende ziel'*. Deze beschrijving geeft aanleiding tot het denkbeeld dat God en mens twee gescheiden entiteiten zijn en dat de mens God als de scheppende macht buiten zichzelf beschouwt. Een prachtige illustratie van deze bijbeltekst is het schilderstuk 'De schepping van Adam' van Michelangelo dat het plafond van de Sixtijnse Kapel van het Vaticaan in Rome siert (Afbeelding 2). Het is echter de vraag of Michelangelo hierin slechts de letterlijke tekst in Genesis tot uitdrukking wilde brengen dat de mens naar het beeld van God is geschapen of dat het een symbolische weergave is van een dieper aspect van de mens-God relatie.

Afbeelding 2. Bijbel: 'De Schepping van Adam' (Michelangelo)

Wetenschap versus religie

Het is evident dat de aanhangers van de evolutieleer en die van het christendom niet tot een gezamenlijk standpunt konden komen. De evolutieleer gaat uit van een geleidelijke schepping van de mens gedurende vele miljoenen jaren en laat zich niet op onomstotelijke wijze uit over een oorsprong waaruit de evolutie ontsproot. Volgens de bijbel is de mens ineens door God geschapen en in vergelijking met de duur volgens de evolutieleer niet eens zo lang geleden. De doorsnee belijder van het christendom gaat er evenwel van uit dat het bestaan van een scheppende God buiten de mens een feit is.

Tot op heden zijn er vele pogingen ondernomen om de standpunten van beide groepen in een nieuwe zienswijze te versmelten. Echter zonder succes, ze bleken incompatibel met elkaar. Hoe kan het ook anders? De wetenschap richt zich op de veranderlijke en vergankelijke verschijnselen in het tijd/ruimtecontinuüm, terwijl religie het heeft over het Absolute, dat onbegrensd en tijdloos is, echter gebruik makende van taal en begrippen behorende tot het begrensde en tijdelijke. Over deze tegenstelling zei Albert Einstein: *"Wetenschap zonder religie is kreupel, religie zonder wetenschap is blind"*.

Een van de personen die getracht hebben de standpunten van het christendom en van de wetenschap bij elkaar te brengen is Pierre Teilhard de Chardin [2]. Teilhard de Chardin (1881-1955) was een Franse paleontoloog, pater jezuïet en theoloog. Zijn leven stond in het teken van zijn behoefte het christelijk geloof in overeenstemming te brengen met de evolutietheorie. Hij was zich er sterk van bewust dat hij zich tussen twee vuren begaf: de wetenschappelijke tucht en het katholiek leergezag. Een van Teilhards stellingen is dat de natuur kan 'verinnerlijken'. De materie beschikt namelijk over een 'binnenkant', die Teilhard de Chardin ook wel het 'psychisme' noemt. Alle verschijnselen in de wereld herbergen dit psychisch element, zij het in verschillende concentratie. Deze verinnerlijkende energie is volgens Teilhard de Chardin de stuwende kracht van de evolutie. Hij trachtte aan te tonen dat wetenschappelijke inzichten helemaal niet fataal waren voor het christelijk geloof, zolang de verkondiging van dat geloof werd aangepast aan het nieuwe evolutionaire wereldbeeld. Het doel van de evolutie is het Punt Omega, een toestand waarin de Schepping door het proces van verinnerlijking volledig met de Schepper is verenigd. Maar zolang die ultieme Eenheid niet is bereikt is er veelheid. Het katholiek leergezag vond dit in strijd met de Openbaring en heeft haar volgelingen aangeraden geen gebruik te maken van de stellingen van Teilhard de Chardin. Zonde is het gevolg van het vrijwillig ingaan tegen Gods geboden, en geen evolutionaire toestand van de gehele Kosmos na de noögenese, zoals Teilhard de Chardin leerde. De kreupelen en de blinde bleken niet verenigbaar te zijn.

De vertwijfeling van de mens

Als men tevreden is met de aangereikte kennis door de evolutietheorie of religie hoeft hij uiteraard niet verder te zoeken. Wat zijn echter de mogelijkheden wanneer de zoeker zich nader wil verdiepen over het wezen 'mens'?

De grootste hindernis die de zoeker in de weg staat om achter zijn ware identiteit te komen is zijn aangeleerde denkwijze waardoor hij meegesleurd wordt door de werkwijze van de wetenschap en de leer van de religie. De doorsnee mens is van jongs af aan getraind om op een naar buitengerichte wijze te denken. De werkwijze van de wetenschap wordt al op jonge leeftijd op school en de leer van de religie soms in een nog vroeger stadium thuis in het denken ingeprent. Zoals bekend, richt de wetenschap zich uitsluitend op onderzoek naar waarneembare en veranderlijke verschijnselen die zich binnen het tijd/ruimtecontinuüm afspelen. Inherent hieraan zijn de beperkte gereedschappen waarvan de wetenschap zich moet laten bedienen, namelijk de vijf zintuigen en het denkvermogen dat niet vrij is van

denkpatronen. De wetenschap richt zich bovendien op de beantwoording van vragen als 'waarom?' en 'waarvoor?'. Telkens als zij een antwoord op het 'waarom' en 'waarvoor' vindt blijkt deze echter aanleiding te geven tot een nieuwe reeks vragen, zonder enig uitzicht op een eindpunt. Aan de andere kant worden religieuze teksten, zoals die in de bijbel, gewoonlijk geïnterpreteerd als gebeurtenissen uit het verleden, en als uitspraken die eveneens in het verleden gedaan zijn. Deze teksten worden dus eveneens gezien met betrekking tot een veranderende schepping die zich in tijd en ruimte afspeelt. Bovendien is voor vele uitspraken in de geschriften geen direct toegankelijke uitleg voor de hedendaagse rationele rede te vinden.

Uit deze overwegingen blijkt dat de kennis van de wetenschap noch van de religie zonder een 'verleden' in stand kan worden gehouden. Vragen als 'waarom?' en 'waarvoor?') impliceren immers een verband met tijd en zodoende belandt de zoeker steeds in het verleden of in een denkbeeldige toekomst. Van een andere soort is echter de vraag 'wat?'. De vraag 'wat?' brengt de kritische zoeker in het 'nu', los van het verleden en de toekomst die denkbeeldig zijn. Dit klinkt waarschijnlijk vreemd in de oren maar het is beslist de moeite waard om ermee te experimenteren. Bijvoorbeeld, wanneer vanuit de vraag 'wat is *dat?*' de geest op iets rust zonder een herinnering over dat iets oprijst dan is er sprake van pure aanwezigheid in het nu. Deze staat van keuzeloos gewaarzijn omvat alles, echter zonder door naam, vorm of kwaliteit beroerd te worden (want naam, vorm en kwaliteit ontspringen uit het verleden). Het is niet te beschrijven maar wordt als vredig, onveranderlijk, tijdloos, en als de alomtegenwoordige aanwezigheid ervaren. Het is de wakende staat gedrenkt in de gelukzaligheid van diepe slaap.

Door gebruik van de zintuigen en het denkvermogen heeft de mens in de loop der tijden echter een denkbeeld over zichzelf en de wereld geschapen dat uitsluitend uit het verleden bestaat en dat voortdurend door hem als een last wordt gedragen. Dit eigen denkbeeld waarmee de mens is behept en gedurende zijn leven afwisselend de zoete en wrange vruchten plukt is in een korte verhaal van Khalil Gibran op herkenbare wijze geïllustreerd [3].

"Zei een grasspriet tegen een herfstblad: 'Je maakt zo'n misbaar als je valt! Je verstoort al mijn winterdromen.'

Zei het blad verontwaardigd: 'Jij, laag geboren, laag wonend armzalig wezen zonder zang! Jij leeft niet in de hogere luchtlagen en weet niet wat zingen is.'

Toen vleide het blad zich op de aarde neer en sliep in. En toen de lente aanbrak werd het wakker en was een grasspriet.

En toen de herfst aanbrak en boven haar de herfstbladeren door de lucht dwarrelden, mommelde ze, vlak voor ze in haar winterslaap verzonk, mopperend: 'O, die herfstbladeren! Ze maken zo'n misbaar! Ze verstoren al mijn winterdromen'".

Zoals de grasspriet en het herfstblad gelooft ook een mens in wat hij is en gedraagt zich dienovereenkomstig. Hij is dit en hij is zo. Als iets hem aanstaat, voelt hij zich gelukkig. Verlies maakt hem ongelukkig. Voorspoed en tegenspoed, geluk en ellende volgen elkaar op. Gedurende geen enkele fase van zijn leven is de mens geheel vrij van zorg, angst en verdriet. Als kind is hij hulpeloos en onmachtig om zich te uiten en wordt aan de genade van de volwassenen overgelaten. Om aan straf te ontkomen en zijn zin te krijgen beginnen in hem onzuiverheden te ontwikkelen. Op jeugdige leeftijd is de mens onderworpen aan wellust, begeerte en winzucht en voelt zich ongelukkig als hij faalt. Als volwassene krijgt hij daarnaast verantwoordelijkheden voor zijn gezin die hem de nodige zorgen meebrengen. Zelfs tot ver in ouderdom worden zijn handelingen bepaald door zijn mentale gesteldheid zoals zijn neigingen, gehechtheden, vooroordelen en verlangens. Zo is de mens een complexe entiteit geworden, met eigenschappen ontwikkeld gedurende de lange periode van zijn wording.

Het verschijnsel 'ik'

Hoe zou men in wat hij gelooft te zijn het antwoord kunnen vinden op de vraag wat de mens werkelijk is? Het ligt voor de hand dat de eerste stap is het doorzien van dát beeld dat men over zichzelf en over de wereld in het denken heeft gevormd. Een ieder zegt: dit is mijn lichaam, dus ik ben niet het lichaam. Of, 'mijn emoties', dus ik ben niet de emoties zelf. Dergelijke uitspraken impliceert een tweeledigheid bestaande uit het altijd aanwezige gevoel 'ik' en de eigenschappen of attributen waar het 'ik' zich aan verbindt, het 'dit' en 'dat' en 'zus' of 'zo'. Deze eigenschappen en attributen zijn veranderlijk en vergankelijk, en voor iedereen verschillend. Aan de onafgebroken aanwezigheid van het ik-gevoel kan echter nimmer worden getwijfeld. Dus 'ik ben' geen van deze eigenschappen, noch het lichaam, de emoties, de kennis van de buitenwereld en noch wat dan ook. Maar 'ik' kan wel op dit alles toekijken! Het is merkwaardig dat ondanks het feit dat alles, pijn en plezier, vreugde en ellende, door dit 'ik' wordt ervaren, het zelf aan de aandacht van de zoeker ontsnapt. Wij kunnen alles vertellen over wat op het 'ik' volgt, maar niets over het 'ik' zelf. Het antwoord op de vraag 'wat is mens', noodzaakt dus ook het antwoord op de vraag wat 'ik ben' en dat kan uiteraard niet buiten dat 'ik' gevonden worden. Dit zoeken naar je eigen zelf wordt wel eens vergeleken met het overal zoeken naar een verloren gewaande halsketting die echter nog altijd om de hals hangt. Als men op zoek gaat naar het 'ik' wordt de aandacht als het ware naar binnen gezogen en doet zich daarbij iets merkwaardigs voor. Alle eigenschappen en attributen waar het 'ik' zich mee verbonden heeft vallen namelijk vanzelf af, dan is er alleen het onverdeelde bewustzijn over. In deze staat is de zoeker één geworden met de gezochte. Als dit niet herkend wordt komt het omdat er een verwachting is dat dit in het denken gevat moet worden. Het bewustzijn zelf kan echter nimmer een object van waarneming zijn.

Het onwrikbare geloof in wat hij is en in de werkelijkheid van de buitenwereld belemmert de mens zijn blik naar binnen, naar het 'ik', te richten. In zijn commentaar op de Mundaka Upanishad zegt Shankara: *'Hoewel het intellect in alle wezens van zichzelf in staat is om het Zelf te leren kennen, wordt het echter omdat het nog steeds besmet is met verontreinigingen als gehechtheid aan externe objecten enzovoorts, geagiteerd en onzuiver als een gevleete spiegel of kolkend water en laat de werkelijkheid van het Zelf niet zien, hoewel Het altijd onder handbereik is'* [4]. Denken wij werkelijk dat wij van anderen kunnen leren wat 'mens' is, wat 'ik' ben? Is het niet vanzelfsprekend dat de mens zelf het vermogen in zich heeft om zichzelf te kennen? Anderen, die over zelfkennis beschikken kunnen ons slechts de weg wijzen.

De kennis van het 'ik' is simpelweg niets anders dan zelfkennis en is geen gedachte. Het naar binnen richten van de blik, zonder lastig te worden gevallen door de bewegingen in de geest, gaat gepaard met een serene stilte, waarin alleen de ervaring is van het alomtegenwoordige bewustzijn. Wat als 'individu' en de 'wereld' (samen de schepping) wordt gezien blijkt niets anders te zijn dan een reflectie in dit bewustzijn. Alles is dus niets anders dan een reflectie in 'mijzelf', in het bewustzijn. Wanneer dit wordt ingezien ontstaat het besef van het enige wat werkelijk is, namelijk het onbegrensde, ongedeelde bewustzijn.

Bronnen die naar zelfkennis wijzen

Waar zou de mens eventuele hulp bij het zoeken naar zelfkennis kunnen vinden? Zoals eerder opgemerkt richt de wetenschap zich tot het veranderlijke en het vergankelijke. Wat de 'mens' betreft is dit het stoffelijke lichaam (geneeskunde, scheikunde, natuurkunde) en het mentale lichaam (psychologie, psychiatrie). Over het 'ik' kan de wetenschap niets zeggen omdat zij het onbegrensde en tijdloze niet met de zintuigen en het denkvermogen kan vatten. De kennis van het 'ik' is het domein van religie en filosofie. Wanneer men zich tot religieuze geschriften en filosofische stelsels wendt dan blijken er talloze uitspraken betreffende de

kennis van 'ik', of zelfkennis vindbaar te zijn. Het 'ik' wordt in deze geschriften simpelweg ook met 'Ik' aangeduid, echter in zijn zuivere vorm, zonder enige verbinding met iets dat begrensd, veranderlijk en vergankelijk is. De ware aard van de mens.

Laten wij eerst kijken wat in de Bijbel over dit onderwerp staat. De oudste uitspraken die wij kennen staan in het Oude Testament:

'Wees stil en weet dat Ik God ben' (Staatsvertaling: 'Laat af en weet dat Ik God ben') (Psalmen 46). Het is zo simpel, gewoon als alle gedachten worden afgeschud openbaart deze staat zich als serene stilte, één zonder twee. Een andere uitspraak is: 'Ik ben die Ik ben' (Ex. 3:14), zonder enige toevoeging! 'Ik ben' is geen gedachte, het is de gedachteloze staat zonder het minste spoortje van beweging, of een persoonlijk ego. Sri Ramana Maharshi zei dat de gehele Vedanta in deze twee uitspraken uit het Oude Testament is vervat [5]. Hij zei ook: 'Ik ben is de eerste naam van God' [6].

In het Nieuwe Testament wordt de weg naar binnen gewezen door: 'Het Koninkrijk Gods komt niet met uiterlijk gelaat. En men zal niet zeggen: Ziet hier, of ziet daar, want ziet, het Koninkrijk Gods is binnen U' (Lucas 17:20-21).

In het Thomas-Evangelie staat 'Ik ben het Al, het Al is uit Mij voortgekomen, Splijt een hout: Ik ben daar. Hef de steen op: gij zult Mij daar vinden' [7]. Dit 'Ik' en 'Mij' wijzen naar het zuivere "ik-bewustzijn" in elke mens. Is het niet zo dat waar men zich ook bevindt ook zijn 'ik-bewustzijn' daar is? Dit "ik-bewustzijn" is tijdloos en grensloos. Het is er altijd, onafgebroken, eeuwig, zoals in de bijbelse uitspraak 'Eer Abraham was ben Ik' (Joh. 8:58).

Een andere zeer bekende uitspraak in het Nieuwe Testament luidt: 'Ik ben de weg de waarheid en het leven' (Joh. 14:6). Wat in de mens zich als 'Ik ben' zonder enige associatie manifesteert is de weg tot het Zelf, de enige waarheid en alles wat is.

Er zijn vele gelegenheden waarbij aandacht aan de betekenis van 'Ik ben' wordt besteed die echter vaak onopgemerkt blijven. Een voorbeeld hiervan is de paasboodschap van Z.H. Paus Johannes II op de paaszondag 19 april 1992 [8]. Hij begint zijn toespraak met 'Ik Ben'. En vervolgt met de citaten uit de bijbel "Ik ben die Ik ben' en 'eer Abraham was, Ben Ik". Hij vervolgt zijn boodschap met: "IK BEN met u'. Dit zijn de woorden van Christus aan zijn apostelen en hij stuurt hen om het Evangelie in de gehele wereld te verkondigen (betreffende Markus 16:15). Hij stuurt hen weg, arm en kwetsbaar. Hij zegt: 'Gij zult Mijn getuigen zijn' (Handelingen 1:8) Neem niets mee voor uw reis. De wederopstanding en het leven getuigd hebbende beschikt u over alles: 'IK BEN met u'. 'IK BEN met u, met deze woorden begon alle apostolische reizen". Hij eindigt zijn boodschap nadrukkelijk met: 'Ik ben met u'. Is het 'ik' niet altijd de getuige? Is het 'Ik' niet altijd met ons? Bij ons? De mens is toch nooit zonder het 'Ik'!

Ook in vedantische geschriften komen dergelijke teksten voor. In Brihadaranyaka Upanishad [9] staat: "In den beginne waren alle dingen Zelf, in de gedaante van Purusha. Hij keek om zich heen, zag niets anders dan Zichzelf. Het eerste wat Hij zeide was; 'Aham' (Ik ben). Daarom werd 'Ik' Zijn naam. Daarom zegt een mens zelfs nu nog, als men hem vraagt wie hij is, allereerst: 'Ik ben het' en zegt dan de andere naam die hij heeft". Met vrijwel gelijklopende woorden begint het Evangelie van Johannes 'In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God, en het Woord was God. Dit was in den beginne bij God. Alle dingen zijn door Hetzelve gemaakt en zonder Hetzelve is geen ding gemaakt dat gemaakt is'.

Ook in Bhagavad Gita, een van de ons meest bekende geschriften zijn vele vergelijkbare uitspraken te vinden, zoals: 'Ik ben het Zelf, tronend in het hart van alle schepselen'(X:20).

Dit is slechts een korte opsomming van uitspraken binnen ons directe handbereik. In de bijbel en in vedantische geschriften komen veel meer van dergelijke teksten voor en ook vele andere leerstellingen bevatten vergelijkbare uitspraken.

Wetenschap en zelfkennis

Na het lezen van de bovengenoemde citaten zouden sommigen misschien het gevoel krijgen dat de weg van de rationele rede hier wordt verlaten om plaats te maken voor vage en religieus of mystiek klinkende frasen. Niets is echter minder waar. Is het niet zo dat alleen de kennis van het onveranderlijke en onvergankelijke aanspraak kan maken op het predikaat 'ware kennis'? En deze kennis, kennis van het 'Ik', of zelfkennis, is wetenschappelijker dan welke ontdekking in de wereld der verschijnselen dan ook, want het geldt voor iedereen, altijd, en overal. De kennis van de wetenschap heeft daarentegen betrekking op de veranderlijke en vergankelijke verschijnselen. Niets in het waarneembare universum kan als 'absoluut' worden aangemerkt. Alle waarnemingen zijn betrekkelijk en worden in vergelijking tot andere waarnemingen beschreven. Het zoeken naar absolute waarheden door de wetenschap heeft niets opgeleverd. De hedendaagse natuurkunde zoals de quantummechanica en de relativiteitstheorie is vol met raadselachtige paradoxen. Zelfs de essentie van de meest elementaire informatiedrager, het licht, die zich zowel als deeltjes en als golven schijnt voort te planten, is een raadsel. Wat de microkosmos (opbouw van materie) betreft heeft quantummechanica ontdekt dat de wetten van de klassieke (Newtoniaanse) natuurkunde niet gelden voor de subatomaire verschijnselen [10]. Volgens de quantummechanica is een subatomair deeltje geen ding zoals een stofje. Subatomaire deeltjes zijn eerder 'neigingen' of 'tendensen tot bestaan' [11]. Reeds in 1905 legde Albert Einstein in zijn theorie vast dat als er een uiteindelijke stof is waaruit het universum is opgebouwd, dan is het louter energie, maar subatomaire deeltjes zijn niet 'gemaakt' van energie, ze zijn energie. Bovendien hebben ze geen objectief bestaan onafhankelijk van de waarnemer. De Nobelprijswinnaar en fysicus Wolfgang Pauli schreef: *"Vanuit een inwendig gelegen centrum lijkt de psyche naar buiten te treden, in de zin van extraversie, naar de ..."*. Wordt men door dergelijke uitspraken niet herinnerd aan holistische leerstellingen dat alles een eenheid vormt en dat het onderscheid tussen de waarnemer en het waargenomene een illusie is? De pioniers van de quantummechanica merkten reeds deze merkwaardige 'verbondenheid' op bij quantumverschijnselen. Een theorema dat naar zijn bedenker J.S. Bell werd genoemd stelt dat op een heel diep en fundamenteel niveau de 'afzonderlijke delen' van het universum met elkaar verbonden zijn op een nauw gestrengelde, directe manier. Deze stelling werd door verschillende experimenten (o.a. het dubbele spleetexperiment van Young) gesteund.

Op subatomair niveau bestaat geen duidelijk onderscheid meer tussen wat er is en wat er gebeurt, tussen handelend subject en handeling. Met andere woorden, het onderzochte is in de onderzoeker, het waargenomene in de waarnemer, besloten. Zo is de wetenschap eigenlijk niets anders dan het ontleden van de eigen projectie van de mens. Er is geen afzonderlijke 'ik' en 'dit'. De studie van de hedendaagse natuurkunde kan ons wereldbeeld drastisch veranderen en van onschatbare waarde zijn voor de zoekers naar kennis van het bestaan en aan het doorgronden van religieuze geschriften en filosofische leerstelsels.

Wetenschap als ontleding van men's eigen projectie

In de wetenschappelijke wereld treffen wij ook geniale wetenschappers aan die hun zoektocht hebben beperkt tot uitsluitend uiterlijke verschijnselen en hierbij aan de rol van de 'onderzoeker' kennelijk voorbij zijn gegaan. In het werk van Stephen Hawking, wiens levensdoel het doorvorsen van het heelal is geweest is dit gemis merkbaar. Stephen Hawking wordt door velen als de briljantste theoretische natuurkundige van de twintigste eeuw naast Einstein beschouwd. Ondanks zijn ernstige lichamelijke gesteldheid heeft hij zich onvermoeibaar aan het onderzoek van het heelal gewijd. Zowel uit zijn beroemd geworden werk [12] als zijn biografie [13] blijkt echter dat hij 'De theorie van alles' alleen in natuurkunde en

wiskunde zocht. In zijn wiskundige modellen van het heelal was er ook geen plaats aan een begrip als god. Hij laat zich ook zeer laatdunkend uit over filosofen terwijl zijn radeloosheid duidelijk merkbaar is over het feit dat hij zijn ideeën telkens moest aanpassen en dat ze niet konden worden bewezen door middel van proefnemingen. Niettemin is hij voortdurend op zoek naar 'De theorie van alles' en laat in zijn biografie de volgende uitspraak van zijn eveneens beroemde vakgenoot John Wheeler citeren: *'Aan dit alles ligt ongetwijfeld een idee ten grondslag dat zo eenvoudig is en tegelijkertijd van zo'n overweldigende schoonheid, dat we – als we dit idee over tien, honderd of duizend jaar zullen begrijpen – tegen elkaar zullen zeggen, hoe had het ook anders kunnen zijn? Hoe hebben we zolang zo blind kunnen zijn'*.

Was waar Wheeler het nu over heeft, niet door Socrates reeds duizenden jaren geleden beschreven? In de Mythe van de wagenmenner van Plato [14] zegt hij (te lezen in het licht van het cultuurpatroon van het toenmalige Griekenland): *"Het is immers nodig dat de mens begrip krijgt van wat 'de idee' wordt genoemd, want deze zal uit vele zintuiglijke waarnemingen dat wat hetzelfde blijft, in één redenering samenvatten. Dat is de herinnering aan die dingen, die onze ziel eens aanschouwde toen zij God volgde en, voorbijziend aan wat wij thans werkelijkheid noemen, tot zichzelf kwam in het Ware Zijn. Daarom krijgt alleen de geest van een filosoof vleugels en dat is terecht, want zoveel als in zijn vermogen ligt, verwijlt hij in zijn herinnering juist bij die dingen waarin God aanwezig is en overweegt hij tevens Wie Hij is, en Wat Hij is. Wie de herinnering aan deze dingen juist gebruikt, wordt voortdurend ingewijd in een volmaakt mysterie; alleen hij wordt zodoende waarlijk volmaakt"*.

In dezelfde mythe zegt Socrates ook: *'In dat bovenhemelse gebied heerst de kleurloze, vormloze en onstoffelijke essentie die alleen maar zichtbaar is voor de geest, de stuurman van de ziel. Deze essentie wordt door kennis omgeven. Aangezien de goddelijke geest gevoed wordt met begrip en zuivere kennis is hij verheugd de werkelijkheid terug te zien en in de aanblik van het ware vindt die goddelijke geest zijn voedsel en gedijt hij, totdat de omwenteling hem naar dezelfde plaats teruggevoerd heeft. Tijdens de omwenteling ziet die geest de rechtvaardigheid zelf; hij ziet zelfbeheersing en kennis: Niet de kennis die een begin heeft en ook niet de kennis waarbij nu eens het ene en dan weer het andere van wat wij werkelijkheid noemen, behoort, maar de kennis die verblijft in het Zijn zelf*.

Wat is het, waar Wheeler en Hawking op zoek naar zijn en waar Socrates het over heeft, anders dan zelfkennis? Kennis van het 'Ik', de staat van alléén 'Ik ben' dat alles omvat. En als zelfkennis eenmaal daagt, blijft er niets meer over dat waard is om gekend te worden. De openbaring van deze kennis door hen die als wijze, filosoof of heilige worden beschouwd, schijnt vaak niet eensluidend te zijn omdat zij hierbij rekening moesten houden met de taal, cultuur en het begripsvermogen van het betreffende volk. Gunstige uitzonderingen hierop zijn leerstellingen zoals Advaita Vedanta omdat deze door gebruik van zuivere talen als Sanskriet de beperkingen van de gewone talen en de denkwijzen van gevestigde culturen overstijgen.

De mens is zijn eigen schepper; in zijn oorspronkelijke alwetende en alomvattende staat is echter de idee ontstaan van een begrensd wezen, dat is wat hij denkt, of gelooft te zijn. De symbolische weergave hiervan is ook in de "Schepping van Adam" van Michelangelo te herkennen. De linker figuur symboliseert de mens, in de staat van onwetendheid zoals hij zichzelf ziet. De rechter figuur symboliseert het onbegrensde, de alomtegenwoordige, alwetende, almachtige, echter als een voorstelling in het menselijk denken. Dit schilderstuk symboliseert verder een belangrijk aspect van de relatie mens/God, gezien vanuit de zienswijze van de in onwetendheid verkerende mens. Het detail waar de vingertoppen elkaar net niet raken, symboliseert de mens die zich verlaten voelt door zijn schepper. Maar nog altijd zijn hun blikken naar elkaar gericht, de mens verlangend naar zijn bron, en de schepper altijd bereid hem te ontvangen. Hoewel zij hier gescheiden staan afgebeeld, zijn ze in werkelijkheid nooit van elkaar gescheiden, want hun afbeeldingen kunnen niet bestaan zonder de drager

waarop ze geschilderd zijn. Deze drager symboliseert het onbegrensde, eeuwige bewustzijn waarin al het denkbare tevoorschijn komt, er een tijd in verblijft en er weer in oplost. Zoals deze drager de substantie is waarop de denkbeelden van mens en God in vorm en kleur tot uitdrukking zijn gebracht, draagt het onbegrensde bewustzijn op dezelfde wijze de mens en de wereld in zich. Het zuivere bewustzijn manifesteert zich als 'Ik ben'. Het is dat wat een ieder in geheel stille staat is. Alle begrippen als mens, wereld, schepping, God enz. komen in dat bewustzijn in de vorm van gedachten tot ontstaan. Zij allen zijn van dezelfde substantie. Hoe zou een schepsel uit een andere substantie kunnen zijn dan waaruit het werd geschapen?

Noch de wetenschap noch de religie is blind maar alleen de (onder)zoeker die aan onwetendheid ten prooi valt en zijn blik oppervlakkig op het uiterlijke, veranderlijke, vergankelijke en denkbeeldige richt. Ook hij die zichzelf niet in zijn onderzoek betreft, en hij die de parels in religiën en filosofische stelsels niet herkent. Voor hem die zijn blik op het 'Ik' naar binnen richt ligt de kennis van de mens en de schepping binnen handbereik.

Slotwoord

De kennis die de wetenschap over de mens aan ons aanreikt is onvolledig en gebaseerd op de veranderlijke en vergankelijke verschijnselen in het tijd/ruimtecontinuüm. Binnen deze optiek is de leer van de evolutietheorie niet onjuist maar zeer onvolledig. In hoeverre, overigens, kan men aan veranderlijke en vergankelijke verschijnselen een werkelijkheids-waarde toekennen? Religie aan de andere kant verwoordt het onveranderlijke en onvergankelijke door middel van taal die eigen is aan het veranderlijke en vergankelijke, wat aanleiding geeft tot een denkbeeldige werkelijkheid. Dit betekent dat alleen het overstijgen van het begrensde en tijdelijke dat in het denken plaatsvindt, de mens naar zijn oorspronkelijke, ware staat kan voeren. 'IK BEN' is werkelijk, is een feit. Het geldt voor iedereen, altijd en overal. Waar het 'Ik' zich mee verbindt en daardoor het begrensd en gebonden wordt, het 'dit' of 'dat', 'zus' of 'zo', is echter veranderlijk, vergankelijk, onwerkelijk, en is dus fictie. In een oud Vedantisch geschrift is dit als volgt kort geformuleerd '*Wanneer alle mentale activiteiten ophouden, ben je dat wat IS*' [15]. De bijbel verwoordt dit nog korter: "Wees stil.....".

Literatuur

- [1] Bronowski, J., "De mens in wording" ("The Ascent of Man"), Science Horizons, 1973
- [2] Kleisen, K. "Een pelgrim van de toekomst: Pierre Teilhard de Chardin" Nederlandse Stichting Teilhard de Chardin, 2000.
- [3] Gibran, Khalil, "Spiegels van de ziel", Servire 1994.
- [4] "Mundaka Upanishad", III.i.8, Vertaling Stichting Ars Floreat, 2003.
- [5] "Talks with Ramana Maharshi", talk nr. 338. Sri Ramanasramam, Tiruvannamalai, 1989.
- [6] Mudaliar, A.D., "Day by Day with Bhagavan", 8-5-46 Sri Ramanasramam, 2002.
- [7] "Het Thomas Evangelie", Het Spectrum 1962.
- [8] Godman, D. "I am – The First Name of God", The Mountain Path, 1992, pp. 26-35, 126-42, Sri Ramanasramam, Tiruvannamalai.
- [9] Brihadaranyaka-Upanishad (1-4), "Tien Upanishads", St. School v. Filosofie, Amsterdam.
- [10] "Van Quantum tot Quark", Stichting Teleac 1989.
- [11] Zukav, Gary, "De dansende Woe-li meesters". Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1987.
- [12] Hawking, Stephen, "Het heelal", Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1989.
- [13] Ferguson Kitty, "Stephen Hawking, De theorie van alles; Op zoek naar de grenzen van het universum" (biografie). Uitgeverij BZZTôH 1992.
- [14] "Platoon", Phaidros 246, Stichting School voor Filosofie, De Driehoek, Amsterdam.
- [15] Venkatesananda, Swami, Vasishtha's Yoga, p.633, State Uni. Press, New York, 1993.